

Het licht van de stad

Anne Stern bij Boekerij:

De Vrouwen van Berlijn-serie:

Schaduw en licht

De verloren kinderen van Berlijn

De hemel boven de stad

Het uur van de waarheid

Het rode eiland

Het licht van de stad

Anne Stern

Het licht van de stad

Berlijn, 1929. Terwijl de crisis in Europa steeds dichterbij komt, moet Hulda alles op alles zetten om zichzelf en haar dochter te beschermen.

Deel 6 van de *Vrouwen van Berlijn*-serie

Vertaald uit het Duits door Rosalyn van Moorselaar

ISBN 978-90-225-9995-2

ISBN 978-94-023-2199-9 (e-book)

NUR 302

Oorspronkelijke titel: *Die Lichte der Stadt*

Vertaling: Rosalyn van Moorselaar

Omslagontwerp en -beeld: bürosüd, www.buerosued.de

Zetwerk: CeevanWee, Amsterdam

© 2023 by Rowohlt Verlag GmbH, Hamburg

© 2025 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekery bv, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

We werden artsen, advocaten, journalisten en ambtenaren bij het ministerie. We streden om een plek in de maatschappij en bewezen onszelf, voor zover een mens zich tenminste kan bewijzen, en we werden enerzijds getolereerd en anderzijds gehaat. Waar we ook verschenen, met korte rokken en kort haar (...), overal sprongen vooral oudere mannen uit eerdere generaties op om te vragen: 'Wat zijn dit voor wezens?', waarop wij antwoordden: 'De nieuwe vrouw.'

Naar Gabriele Tergit, *Die FrauenTribüne*, 1933

'Omdat een mens slechts korte tijd op deze aarde leeft, is het diens recht om gelukkig te zijn en te genieten van de geneugten van deze wereld, om brood te eten in plaats van stenen.'

Bedelaarkoning Peachum uit *De Driestuiversopera* van
Bertolt Brecht, 1928

Proloog

Zaterdag 27 augustus 1927

De onstabiele ladder wankelde vervaarlijk toen Harry op zijn tenen op een van de bovenste sporten ging staan en zich uitrekte om het plafond van het theater te kunnen bereiken. Alleen de noodverlichting was aan, waardoor de hele zaal met zijn grote decors en hoge filmschermen in een zachte schemer gehuld was. Hij stond even stil en probeerde zijn evenwicht te hervinden. Toen greep hij met beide handen de zware gordijnstof vast die hij wilde ophangen.

Milli lachte. Ze ging op de rand van het podium zitten, liet haar benen bungelen en keek naar hem op, terwijl hij als een waardeloze acrobaat op de wiebelende ladder stond.

‘Het heeft geen zin om je daaraan vast te houden,’ zei ze. ‘Niet zolang het niet aan het plafond is bevestigd, maar nog in de lucht zweeft tenminste.’

‘Erg grappig.’ Harry liet de rode fluwelen stof naar beneden glijden, zodat de zoom over de grond onderaan de ladder sleepte. ‘Wat denk je dat ik hier aan het doen ben?’

‘Ik dacht dat je het gordijn ging ophangen,’ zei Milli onverstoord en ze nam een trekje van haar sigaret. Het puntje gloeide rood op in het schemerdonker van de lege theaterzaal. ‘Maar zo te zien ben je eerder van plan om je nek te breken.’ Een kringetje rook zweefde door de lucht naar Harry toe en ging toen op in de duisternis.

‘Help me dan een handje,’ zei hij en vanaf zijn uitkijkpunt keek hij haar uitdagend aan.

‘Ik?’

Ze streek met een hand door haar korte haar, een sierlijke beweging. Toen boog ze haar hoofd met de zilveren haarband naar achteren en hief haar kin omhoog, alsof ze een diva was – heel overtuigend, moest hij toegeven.

‘Ik ben actrice, Harry, geen toneelknecht. Piscator heeft me hier niet aangenomen om simpele klusjes te doen.’ Maar ze glimlachte.

Harry had geen weerwoord. Hij kon niet boos op haar worden. Eigenlijk was Milli best aardig en een goede vriendin van hem. Bovendien was ze een briljante actrice die, als ze haar best zou doen, misschien ooit net zo beroemd zou worden als de grote Tilla Durioux, die de hoofdrol speelde in het nieuwe toneelstuk hier in het theater. Maar in het onlangs heropende Theater am Nollendorfplatz was de kloof tussen arbeiders, dramaturgen en acteurs niet zo groot. Ze waren allemaal gemotiveerd vanwege het theater en ze bewonderden allemaal Erwin Piscator, de grote regisseur, de een wat meer, de ander wat minder, maar over het algemeen wilden ze hem en zijn ideeën navolgen. Iedereen leverde zijn bijdrage, zoals dat in een hechte gemeenschap hoort. Hoewel Harry wel had gehoord dat er soms ruzie uitbrak tussen de toneelschrijvers en de dramaturgen als ze na de repetities bij elkaar zaten, een sigaar rookten, dronken en driftig handgebaren maakten. Piscator was elitair, had iemand gezegd, een burgerlijke Duitser, al ging hij dan gekleed als een arbeider. En ook een dromer die geen verstand had van zakendoen. Wel van kunst, maar een theater moest tenslotte winst maken. Waarom had Piscator anders ruzie gekregen met het hele bestuur van de Volksbühne? Waarom had hij dan moeten vertrekken en hier in het Theater am Nollendorfplatz een nieuw begin moeten maken? Het was een enorm risico om in deze tijd opnieuw te beginnen in de theaterwereld. Dat risico kon je alleen nemen met een flinke financiële injectie van een of andere mecenas. Maar Harry had vertrouwen in de kleine, slanke man met de fijne gelaatstreken die solidair was met de arbeiders en hen ervan verzekerde dat hij het theater toegankelijk wilde maken voor iedereen.

Harry trok nu met al zijn kracht aan de zware stof. Het zou belachelijk zijn als hij dit ding nu nog niet opgehangen kreeg, want de

repetitie van vanavond zou eigenlijk met gordijn moeten zijn. Met opeengeklemd kaken strekte hij zich nog eens uit. Ditmaal lukte het hem om eerst één en vervolgens twee haken van de rail aan het plafond in de oogjes aan de stof te drukken. Aangemoedigd door zijn succes boog hij zich nog verder voorover om de derde haak door het oogje te duwen. Plotsklaps verloor hij zijn evenwicht.

Hij maaide met zijn armen, vloog toen door de lucht en kwam onzacht op de houten vloer van het podium terecht. Er klonk een harde klap en daar zat hij dan, op zijn achterste, half bedekt door het gescheurde gordijn. Een halve meter verderop kletterde de ladder op de vloerplanken.

Milli sprong op, maar toen ze zag dat hij in orde was, barstte ze in lachen uit. Ze drukte haar sigaret uit op de rand van het podium en keek hem half spottend, half medelijdend aan.

Harry wreef over zijn stuitje en vloekte. Toen keek hij in het vrolijke gezicht van Milli, met haar wijd open mond en sprankelende ogen, en hij kon niet anders dan met haar meelachen.

‘Heb je voor mij ook een sigaret?’ vroeg hij en hij worstelde zich onder het vreselijke gordijn vandaan.

Hij ging zitten en gleed op zijn pijnlijke achterwerk over de planken naar de rand van het podium. Milli ging naast hem zitten en stak een sigaret op, eerst een voor zichzelf, toen een voor hem. Toen ze hem die gaf, kleefde er nog een vleugje rode lippenstift aan het filter.

Daar zaten ze op de rand, als twee schoolkinderen die samen een sigaretje rookten.

‘Denk je dat het een succes wordt?’ vroeg Harry in het schemerige licht.

‘Dit hier?’ Milli maakte een vaag gebaar richting de zaal. ‘Zeker weten! We gaan geschiedenis schrijven.’

De zitplaatsen op de tribune waren al klaar en de kaartjes voor die plaatsen zouden voor een hoge prijs verkocht worden. Het belangrijkste was dat Piscator kaartjes wilde verkopen voor belachelijk lage prijzen, omdat hij niet alleen deftige gasten uit de gegoede burgerij in zijn theater wilde hebben, maar ook mensen uit de arbeidersklasse. Het theater moest voor iedereen zijn. Toch bezuinigde

hij niet en ging hij voor de modernste apparatuur, de duurste kostuums en het grootste talent van de stad, zoals hij een paar dagen geleden in zijn toespraak had aangekondigd toen de repetities begonnen. ‘Wij gaan geschiedenis schrijven in de theaterwereld,’ had hij beweerd, net als Milli. Harry, die geen artiest was, maar een eenvoudige arbeidersjongen, voelde dat hij deel uitmaakte van dat ‘wij’ en daar was hij trots op. Van jongs af aan had hij de theaterlucht opgesnoven. Hij was altijd bij zijn vader in de buurt geweest, die decorbouwer was, en hij wilde dolgraag in zijn voetsporen treden. De geur van make-up, zoetig namaakbloed en stoffige fauteuils deed hem denken aan thuis. Het was een wereld van maskerades en een dikke laag wit poeder op de gezichten van de acteurs, maar daarachter lag de waarheid verscholen, wist Harry. Het mocht dan een andere waarheid zijn dan die in de kranten stond, maar daarom was het niet minder geloofwaardig en geweldig.

‘Aan mij zal het niet liggen,’ zei Milli. Ze blies nog wat meer kringetjes van rook richting het plafond.

Harry geloofde haar meteen. Als je haar profiel zag, met haar klassieke neus en sterke kin, zag je een toekomstige ster, dacht hij. Hij had haar hand graag willen pakken en er een kus op willen drukken, maar dat durfde hij niet. Dus keek hij haar zijdelings aan en bewonderde haar lange wimpers en de zachte lijn van haar jukbeenderen in het schemerdonker. Hij nam zich voor om geen enkele voorstelling te missen waar zij in speelde, en haar niet uit het oog te verliezen zolang hij het voorrecht genoot om in haar buurt in het theater te werken.

‘O ja...’ zei hij traag, toen hem iets te binnen schoot. ‘Iemand vroeg nog naar je tijdens de repetitie.’

‘O?’ Ze drukte haar sigaret uit. ‘Wie dan? Een geheime bewonderaar?’

‘Het was een vrouw,’ zei Harry. ‘Ze was extreem chic, met gitzwart haar en een echte bontkraag aan haar jas.’

Vergiste hij zich, of verbleekte Milli nu?

‘Zei ze nog iets?’

Harry haalde zijn schouders op. ‘Niet veel. Alleen dat ik je de groeten moest doen.’ Hij dacht diep na om zich te herinneren welke

opmerkelijke zin de vreemdelinge ook alweer had gebruikt. 'Een groet uit het verleden,' zei hij, toen hij het weer wist.

'Nou, ik heb geen idee wie dat zou moeten zijn,' snauwde Milli. Haar stem klonk bijna boos.

Er lag een uitdrukking in haar ogen die Harry nog nooit eerder had gezien. Normaal gesproken was Milli een en al joie de vivre en zelfvertrouwen, met haar weidse gebaren en verleidelijke glimlach. Nu zag ze er echter plotseling uit als een bang hertje.

'Was dat alles?' vroeg ze hees. Op haar slaap klopte een kleine ader.

Harry knikte verbaasd. 'Ja,' zei hij. 'Misschien was het maar een grapje,' voegde hij eraan toe, berouwvol omdat hij Milli verdriet had gedaan. 'De vrouw leek vermomd.'

'Ja, best mogelijk,' zei Milli en ze knikte kort. 'Zo'n gestoord type dat hoopt een baan in een theater te krijgen als ze zich maar netjes genoeg kleedt.' Er kwam weer wat kleur op haar wangen.

'Kom op,' zei ze, terwijl ze overeind sprong. 'Ik zal me gedragen en zal je helpen met de gordijnen. Ik wil niet dat je ontslagen wordt voordat de première ook maar is geweest.'

Harry stond ook op. Hij was blij dat Milli weer helemaal de oude leek. Toch had ze hem geen rad voor ogen kunnen draaien. Ze wist precies wie die vrouw was geweest die vandaag tijdens de repetitie bij de achteringang van het theater was opgedoken. Hij had het gezien aan de geschokte blik op haar gezicht. Maar als ze hem niet wilde vertellen hoe ze elkaar kenden en wat die opgedirkte trien van haar wilde, zou ze daar wel haar redenen voor hebben.

Donderdag 29 augustus 1929

De gehaakte muts van fijn wit garen gleed elke keer dat Hulda hem opdeed over Meta's ogen. Hoe ze er ook aan plukte en trok, hij paste gewoon niet goed, maar Meta was dol op dit kledingstuk. Al twee keer had Hulda als een speurhond de hele buurt rond de Barbaros-saplatz moeten afstruinen, omdat de muts verdwenen was en Meta weigerde naar huis te gaan tot die gevonden was. Eén keer had een helpende hand hem aan het hekje rond de speeltuin gehangen en Hulda was de eerlijke vinder eeuwig dankbaar. De andere keer, na een vermoeiende tocht door de straten van Schöneberg, hadden ze hem uiteindelijk in Meta's jaszak gevonden.

'Oma's muts!' zei Meta trots, terwijl ze het smoezelige ding zelf over haar wilde donkere krullen trok, zodat alleen het puntje van haar neus nog zichtbaar was.

Hulda zei maar niets. De muts was een cadeau geweest voor Meta's derde verjaardag in juni, toen ze beiden waren uitgenodigd in de tuin van de Wenckows. De huishoudster, Jolante, die duidelijk was opgebloeid sinds Hulda en Meta's schaarse maar regelmatige bezoeken aan Frohnau, en de ongelooflijk elegante Clara, Meta's tante en inmiddels aspirant-modeontwerpster, hadden een tafel op het gazon gedekt, lampjes in de bomen gehangen en voor een overvloed aan lekkers gezorgd. Er was chocolademelk en taart – en voor Meta's pop, die ze Jette noemde, werd alles gepresenteerd op een petieterig porseleinen serviesje. Zelfs Friedemann Wenckow had zich ver-

waardigd een half uurtje aanwezig te zijn bij het kleine feestje ter ere van zijn kleindochter. Hij had echter slechts knorrig zijn sigaar gerookt en was toen Meta op zijn knieën klom volledig stil geworden. Toch had Hulda gezien dat hij een klein hartje had, door de zachte blik die pas verdween toen ze met Meta aan haar hand terugliep naar het station. Meta bleef, zoals altijd, nog lang zwaaien, ook al konden ze op een gegeven moment het mooie landgoed van de Wenckows niet eens meer zien en voelde Hulda haar spanning afnemen.

Zuchtend boog Hulda zich over haar dochtertje heen. ‘Voor de winter heb je een wollen muts nodig,’ zei ze. ‘Eentje die niet over je ogen zakt.’

‘Dan moet oma maar een nieuwe breien,’ was het antwoord. Hulda slikte een spottend lachje in. Viktoria Wenckow breide niet, maar ze kocht alles wat haar hartje begeerde bij Wertheim. Toch zweeg Hulda opnieuw. Ook al droeg ze de ouders van haar overleden verloofde Johann nog steeds geen warm hart toe, dat was nog geen reden om haar dochter weg te houden bij haar geliefde grootouders. Op een dag zou Hulda de conflicten tussen de volwassenen niet langer voor Meta kunnen verbergen, maar zover was het nog niet.

‘Kom,’ zei ze. ‘Tante Liesbeth wacht op je.’

‘Maar Jette moet nog mee,’ zei Meta, en rende weg. Hulda keek toe hoe haar dochter op haar stevige beentjes in haar witte kniekousen terug naar de slaapkamer rende om de pop te halen. Ze keek zenuwachtig op de klok. Ze verwachtten haar op het consultatiebureau aan de Nollendorfplatz, waar ze twee jaar als vroedvrouw had gewerkt. De tijd ging daar sneller dan waar dan ook, dacht Hulda. Iedereen die er werkte leek een onmerkbaar ritme na te jagen. Spijtig genoeg was Hulda vaak in de problemen gekomen, omdat ze Meta niet altijd stipt om half acht bij de kinderopvang afzette. Er ging altijd wel iets op het laatste moment mis. Ineens zat er een gat in de kous dat er vijf minuten eerder nog niet had gezeten, moest er nog naar een speeltje worden gezocht of had Meta besloten dat het een goed moment was om zich zonder duidelijke reden op de grond te werpen en tien minuten lang krijsend en spartelend te blijven liggen, totdat mevrouw Bodelheim met de mattenklopper vanaf de

verdieping onder hen tegen het plafond sloeg.

Maar vandaag zou alles goed komen, want Meta kwam al terug. Haar zicht werd belemmerd door dat verdraaide mutsje, maar ze keek stralend en had Jette in haar armen. Een van de glazen ogen van de pop was al een tijdje geleden kwijtgeraakt, waardoor de blik van het porseleinen gezichtje niet meer zo sprekend was, maar dat had niets veranderd aan Meta's liefde voor Jette.

Dat was kinderen eigen, dacht Hulda, om intens van dingen te houden die, naar algemene maatstaven, kapot, lelijk of armzalig waren, alsof die tekortkoming ze juist waardevol maakte.

Ze wilde nog even snel de deur naar haar kleine balkonnetje dichtdoen, waar ze deze zomer, ondanks de tegenslagen van de afgelopen jaren, had geprobeerd geraniums te kweken. Het resultaat was een paar kleurrijke, maar inmiddels verlepte planten, met wat verdorde en bruin wordende bladeren in de oude bloembakken. Een verdieping lager stonden de geraniums van mevrouw Bodelheim echter uitbundig in bloei, terwijl het al ver in de nazomer was, alsof die veel meer zon kregen dan de schaarse stralen die op Hulda's balkon vielen.

Ze schudde in zichzelf haar hoofd. Want ze besepte dat niets in haar leven perfect was. Niets behalve Meta. Ze kon maar beter een voorbeeld nemen aan haar dochttertje en liefde tonen voor de onvolmaakte, mislukte en twijfelachtige aspecten van haar bestaan. Alleen dan kon ze van haar leven iets maken waar ze trots op zou zijn. En trots wilde ze zijn, ze was tenslotte Hulda Gold, die altijd haar hoofd omhoog hield, wat er ook gebeurde. Dus stapte ze het balkon op, de verrassend koele lucht in en liet ze haar ogen over de zonnige straat dwalen. Uit een naburige flat steeg de geur van verse koffie op. Toen plukte ze een van de rode bloemen en stak die in het knoops gat van haar jasje. De bloemblaadjes zakten ineem op de lichtgekleurde stof, alsof ze vermoeid waren, maar ze klemden zich dapper vast aan de stengel.

'Mama!' klonk Meta's stemmetje binnen. 'De kousen jeuken! Ze moeten uit!'

Hulda haalde diep adem, met weemoed liet ze de heerlijke koffiegeur voor wat die was. Toen stapte ze de kamer weer in. Er stond

haar weer een ochtendlijke strijd te wachten, en ze was benieuwd wie er deze keer als winnaar uit de bus zou komen. En dan kon er weer een nieuwe dag in Schöneberg beginnen.

‘Kom op, schat,’ zei ze en ze hurkte neer voor Meta. ‘Dan doe ik ze wel even voor je uit. Je mag best zonder kousen, ook al zal tante Liesbeth dan boos op je zijn.’ Haar geweten sprak wel een beetje, omdat ze op het punt stond haar driejarige dochter te chanteren, maar ze ging snel verder: ‘En dan neemt ze je misschien niet mee naar de speeltuin, waar jullie vandaag na het ontbijt met zijn allen naartoe zouden gaan.’

Meta zweeg even. Haar mond viel een beetje open terwijl ze nadacht. ‘Nou, dan doen we de kousen maar uit en pakken we ze in,’ zei ze. Ze trok ze meteen van haar benen en liet haar voetjes in haar lakschoenen glijden met een triomfantelijke glinstering in haar ogen.

‘Tante Liesbeth moet ze mij aandoen, jij niet.’

Hulda dacht even na en besloot toen dit resultaat als een gedeeltelijk succes te beschouwen. Ze beet op haar lippen om een lach te onderdrukken waarvan ze niet wist of dat kwam door haar armzalige poging om respect af te dwingen of door haar koppige dochter. Zonder verdere omhaal rolde ze de kniekousen op en stopte ze in Meta’s leren rugtas. De tas was een geschenk geweest van Benjamin Gold, Hulda’s vader, evenals de al versleten bruine vroedvrouwentas die klaarstond bij de voordeur.

Hoe dol Meta ook was op haar grootouders in Frohnau, haar opa Benjamin verafgoedde ze. Hij was de leukste opa van de wereld, omdat hij haar hoog in de lucht liet zweven, omdat ze van hem dubbele porties ijs kreeg en omdat hij tegenover al zijn vrienden en kennissen net deed alsof hij met haar de honderdduizend had gewonnen. En hoewel Hulda had geleerd een zekere scepsis jegens haar vader te bewaren en op haar hoede te zijn, deed zijn uitbundige liefde voor zijn kleindochter ook haar hart smelten. Wat hij zijn eigen dochter niet had gegeven, kreeg Meta nu wel. En Hulda was dolblij voor haar dochter, die zonder vader moest opgroeien.

Meta’s vader, Johann, was nog voor haar geboorte verongelukt, en Hulda deed haar best om zowel de vaderrol als de moederrol te ver-

vullen voor het kleine meisje. Meestal lukte dat haar aardig, dacht ze. Maar een opa die slechts een paar metrohaltes verderop woonde en in was voor alle mogelijke vormen van kattenkwaad, was een betere hulp dan Hulda ooit had kunnen hopen. ‘Opschieten nu,’ zei ze met een laatste blik op haar horloge, ‘anders mis je het ontbijt. En ik moet ook aan het werk.’ Ze deed de balkondeur dicht en duwde haar dochter het appartement uit.

Zonder de kriebelkousen rende Meta de trap af. Ondertussen pakte Hulda de pop, stopte die in het rugzakje van haar dochter, bij haar kousen en lunch, en pakte snel haar eigen tas en sleutels. Pas beneden haalde ze haar kleintje in.

De Barbarossaplatz, met de kenmerkende Kinderfontein met bronzen kinderbeeldjes en het grote Chamisso Lyceum voor meisjes, was gehuld in het nazomerochtendlicht. De plek straalde zoveel schoonheid en gezelligheid uit dat Hulda meteen weer besepte hoeveel ze ervan hield. Het was nog steeds vrij fris, maar Hulda leek het niet erg te vinden dat haar dochter met blote benen naar de kinderopvang ging, ook al eisten ze daar dat ze netjes gekleed ging. Meta’s lakschoentjes klepperden op de stoep terwijl ze de Barbarossastrasse af rende en stopte op de hoek van de Karl-Schrader-Strasse, zoals Hulda en zij hadden afgesproken. Ze wist dat ze niet in haar eentje over mocht steken, en toen Hulda aankwam pakte Meta meteen haar hand en liet zich meevoeren. Daarna was ze echter niet meer te stoppen. Zoals elke ochtend begon Meta zo snel als haar korte beentjes haar konden dragen te rennen toen het Pestalozzi-Fröbel-Haus in zicht kwam. Een paar kinderen speelden al op de binnenplaats van het gebouw dat was opgetrokken uit rode steen. Meta werd meteen hartelijk begroet. Een van de jongetjes, Friedrich, die echt gek op haar was, waggelde naar haar toe en spreidde zijn armen uit.

‘Mea,’ kraaide hij met een verstopte neus en Meta kuste hem als een volleerde poppenmoeder teder op zijn keurig gekapte kruin.

‘Goedemorgen, juffrouw Färber,’ begroette Hulda de juf over het hek heen. Ze gaf haar de rugzak aan.

‘Is het bij u thuis alweer midzomer?’ vroeg de vrouw in het lichtgrijze schort, terwijl ze afkeurend naar Meta’s blote benen keek. ‘Het wordt vandaag maximaal twintig graden en dat is pas tegen de middag!’

‘Ze heeft de kousen bij zich,’ zei Hulda met een gebaar naar de rugzak. Ze wist niet waarom, maar soms voelde ze zich in de aanwezigheid van de juf alsof zij het kind was dat werd berispt. ‘Misschien kunt u ze Meta later aantrekken. Zo koud is het toch niet?’

Liesbeth Färber knikte, maar haar uitdrukking bleef grimmig. ‘Als iedereen dat deed, zou ik nergens anders tijd voor hebben, juffrouw Gold,’ zei ze. Haar uitdrukking verzachtte pas toen ze naar de kinderen keek en eindelijk speelde er een glimlach op haar lippen. ‘Maar een sterk karakter is geen slechte eigenschap, toch?’

Hulda slaakte een zucht van verlichting. ‘Mee eens,’ zei ze.

Op dat moment luidde de klok van de Sint-Pauluskerk en Hulda deinsde terug.

‘Ik moet gaan,’ zei ze. ‘Nogmaals bedankt, juffrouw Färber.’

‘Geen probleem. En vergeet niet dat we vandaag om twee uur al dichtgaan,’ zei de juf. ‘De cursus... Maar dat weet u nog wel, toch? Er komt een spreker over kleuteronderwijs en hygiëne in het gebouw; hij komt speciaal van de universiteit. Haal Meta alstublieft op tijd op.’

‘Natuurlijk,’ zei Hulda. In gedachten rolde ze met haar ogen. Ze was de afspraak helemaal vergeten. Hoe kon ze ooit op tijd zijn? Maar ze had geen keus. Ze blies een kusje naar Meta, die al in de zandbak zat en een zandtaartje voor Friedrich bakte, waar hij ook daadwerkelijk een hap van nam. Toen haastte ze zich over de stoep. Haar tas bonkte bij elke stap tegen haar heup en ze was in een slecht humeur.

Ze zou dankbaar moeten zijn, dacht Hulda, terwijl ze zich om-draaide naar de Winterfeldtplatz en het statige gebouw van de kinderopvang achter zich liet. Dat er überhaupt plek was geweest bij de opvang en zij naar haar werk kon gaan, was eigenlijk een wonder. Het was niet makkelijk geweest om het te realiseren, maar de aanbeveling van haar voormalige collega Grete Fischer had wonderen verricht. Toch leek het alsof er geen dag voorbijging zonder dat er iets onverwachts gebeurde, waardoor Hulda haar werk niet meer normaal kon doen: een verkoudheid, een zieke kleuterleidster of een cursus. Elke keer moest ze naar de hoofdvroedvrouw van het consultatiebureau om zich te excuseren, omdat ze als alleenstaande

moeder haar afspraken niet na kon komen. En elke keer had ze het gevoel dat het respect dat de superieuren voor haar hadden een beetje minder werd. Wanneer zou de maat vol zijn, vroeg ze zich bezorgd af. Wanneer zou het consultatiebureau een vroedvrouw vinden die geen andere verplichtingen had dan haar roeping en hooguit een schoothondje? Hulda's maag begon te knorren. Ook al had ze haast, ze kon best even een *Schusterjunge* kopen bij de bakker op de markt. Ze wilde niet alleen snel ontbijten, maar ook even haar vriend Bert gedag zeggen, de krantenverkoper. In zijn ogen was ze niet veranderd. Hij plaagde haar nog steeds graag, net als vroeger, om zich het volgende moment weer te ontpoppen tot de charmante oudere heer bij wie ze zich al zo lang thuis voelde, meer dan bij wie dan ook.

Het was vreemd: hoeveel ze ook van Meta hield, ze voelde zich elke ochtend echt opgelucht wanneer ze haar dochtertje veilig had afgezet en net als vroeger door de wijk Schöneberg liep. Alsof ze, naast de plichtsgetrouwe, zorgzame moeder die ze voor Meta probeerde te zijn, nog steeds die andere vrouw was. De Hulda die ze was geweest voordat ze een kind kreeg. De vrouw die niet alleen tijd had voor vrienden en een baan, maar zich ook kon wijden aan haar talenten en haar passie. Zelfs na drie jaar verlangde ze nog steeds naar die eerdere versie van zichzelf. Dat gevoel was zelfs sterker geworden sinds de babyfase voorbij was en haar kind beetje bij beetje een eigen identiteit begon te ontwikkelen.

Hulda glimlachte. Ze zou nooit afstand doen van Meta. Dat was geen optie, want haar kind was als een lichaamsdeel voor haar, zo nauw met haar verweven dat ze geen idee had waar Hulda eindigde en Meta begon. Maar net zoals ze haar dochter nooit van haar leven zou opgeven, zou ze het vroegere verlangen naar vrijheid dat nog steeds in haar zat voor altijd blijven koesteren. Dat gevoel zou ze nooit meer wegstoppen, daarvan was Hulda overtuigd.

En op dit moment, nu ze in haar eentje naar de Winterfeldtplatz liep, onafhankelijk en zelfstandig terwijl ze genoot van de ochtendzon, met het versleten hengel van haar vroedvrouwentas in haar hand, was alles precies zoals het zou moeten zijn.

Donderdag 29 augustus 1929

In de Nollendorfstrasse heerste nog de rust van de vroege ochtend toen Bert de voordeur openduwde en de stoep op stapte. Rillend trok hij zijn jas verder dicht en even sloeg hij zijn armen om zich heen. Vannacht was het flink afgekoeld. Het was nog steeds zonnig nazomerweer, maar er hing een vleugje herfst in de lucht. Dat voelde hij gewoon.

‘Op een ochtend ruik je de herfst...’ Bert citeerde mompelend een regel uit een gedicht van Tucholsky, terwijl hij zijn blik liet afdwalen naar de blauwe lucht en de nog groene bladeren van de esdoorn die voor zijn huis stond. *‘Eigenlijk is er niets veranderd, maar toch is alles anders.’*

Hij had al lang een zwak voor Tucho, die een uitzonderlijk goede dichter was.

In gedachten verzonken liep hij de straat door, in oostelijke richting. Opzichtig torenden de met stucwerk versierde gevels met de robuuste balkons en krullerige ornamenten, links en rechts boven hem uit. De huizen wekten ten onrechte de indruk dat er rijke bewoners achter hun ramen woonden. Dit was een straat voor gewone mensen, en waarschijnlijk waren de huizen zelf de vroegere, opschepperige dagen van het wilhelminische tijdperk waarin ze gebouwd waren bijna vergeten. Op de begane grond waren kelderwinkels gevestigd, die onder het stoepniveau doorliepen. Zo zat er een groenteboer, een groothandel in kousen, een kleine sigarettenfa-

briek, en verder nog een kroeg op de hoek, waar uit de open deur een lichte biergeur opsteeg, zelfs op dit tijdstip van de dag. Of was het feest gewoon nog niet afgelopen? De nachten in Schöneberg waren lang, slechts onderbroken door de verplichte sluitingstijd, voor de herbergiers het signaal om hun vloeren te dweilen, chagrijnig en met diepe rimpels van vermoeidheid. Vervolgens arriveerden de vaste ochtendgasten alweer, om plaats te nemen op de nog steeds plakkerige barkrukken, een jenever in hun handen, waarna ze de dag aan zich voorbij lieten gaan tot die vanzelf overging in de nacht.

Bert stak zijn hand op en groette mevrouw Wilhelm, de kleine, pezige eigenaresse van de kroeg, die in het schemerdonker glazen stond af te wassen. Ze knikte emotioneel naar hem en rookte ondertussen haar sigaret op, die tussen haar lippen bleef hangen terwijl haar verweerde handen onophoudelijk aan het werk waren. Hij liep verder, sloeg rechts af de Maassenstrasse in en moest glimlachen bij de aanblik van een onbekende vrouw in een met kant afgezette kamerjas die door het open raam op de eerste verdieping van een huis een grijze spreid uitklopte, waarbij haar boezem op en neer bewoog. In de kamer ernaast was een man zich aan het scheren met een mesje, zijn gezicht nog half bedekt met wit schuim. Een groepje duiven waggelde langs hem heen, koerend en beschuldigend, dacht Bert, alsof het hem aangerekend kon worden dat niemand vanmorgen de moeite had genomen wat broodkruimels te laten vallen op weg naar de metro op de Nollendorfplatz.

Hij had echter niet zoveel medelijden met hen als met de twee jongens die een paar stappen verderop loerend naar hem opkeken, met blote voeten, ingevallen wangen en smekend opgeheven handen. Toen hij spijtig zijn hoofd schudde en doorliep omdat hij geen kleingeld bij zich had, veranderden de gezichtsuitdrukkingen van de kinderen van onderdanige glimlachjes in grimassen. De kleinste van de twee spuwde op straat en riep Bert iets toe dat klonk als 'Gierige vrek!'

'Zeg dat wel!' bevestigde zijn iets langere metgezel. Beiden liepen vloekend weg in de richting van de Nollendorfplatz.

Bert liep fronsend verder. Het was verschrikkelijk dat er zoveel armoede was in Berlijn, en het raakte hem dat er nog steeds kinde-

ren in deze stad honger moesten lijden. Hij wist zelf maar al te goed hoe het voelde om honger te hebben als je nog in de groei was en elke dag wel een heel brood met flink wat boter erop had kunnen verslinden, maar hooguit een of twee droge boterhammen voorgezet kreeg. Het was jaren, zelfs decennia geleden dat hij zo'n kind was geweest, maar hij was het knagende gevoel van de honger nooit vergeten.

Vandaag de dag was het leven in Berlijn vergelijkbaar met de jaren van zijn jeugd. De werkloosheid was de afgelopen drie jaar blijven stijgen en steeds meer gezinnen wisten niet hoe ze hun talrijke kinderen moesten voeden. Maar toch ging het hem boven zijn pet dat hij op straat beledigingen over zich heen kreeg, terwijl hij zelf al nauwelijks rond kon komen.

Bert was aangekomen bij het nieuwe openbare toilet aan de Winterfeldtplatz, dat veel bewoners een doorn in het oog was. Niet vanwege het gebouwtje, want het gietijzeren ontwerp met het sierlijke dak was behoorlijk indrukwekkend en ontworpen door de beroemde architect Heinrich Lassen, maar vanwege de louche mensen die onvermijdelijk op zoiets afkwamen. En inderdaad, zodra Bert verscheen, doken er twee figuren op die over het plein renden. De een was een jongeman in een knielange broek, zijn knappe gezicht half verborgen onder zijn pet, de ander een wat oudere man, die terwijl hij wegliep vlug zijn riem vastmaakte. Bert had geen idee of ze hun afspraakje hadden beëindigd of dat hij hen had gestoord.

Met gemengde gevoelens dacht hij terug aan de tijd dat ook hij op die manier af en toe op zoek was geweest naar wat vluchtige liefde. Het was spannend en beangstigend tegelijk geweest, want homoseksualiteit was ten strengste verboden. Maar inmiddels was het 1929, en de wijk Schöneberg rond de Nollendorfsplatz stond niet voor niets in de volksmond bekend als het El Dorado van Berlijn, naar de gelijknamige bar aan de Lutherstrasse, waar men niet zo strikt was met de wet als het om de liefde ging. We zijn langzaam op weg naar een vrijere wereld, dacht Bert, plotseling tevreden.

Mevrouw Grünmeier, de bloemenverkoopster, deelde zijn vreugde blijkbaar niet. Ze was net van de kar gestapt, vergezeld door haar mopshond, hoewel het geen marktdag was. Ze zette haar handen in

haar zij en keek met gefronste wenkbrauwen naar de twee vluchtende mannen. Toen hief ze dreigend haar dikke wijsvinger op.

‘Wat zullen we nou beleven,’ snauwde ze. ‘Schamen jullie je niet, schurken?’

Op dat moment zag ze Bert pas. Snel boog ze haar hoofd, dat rood aangelopen was. ‘Goedemorgen,’ bracht ze hees uit.

Bert zag haar ogen bijna vuur spuwen en haar brede voorhoofd ging half schuil onder de gebloemde hoofddoek. Het stak hem wel een beetje, want hij wist best hoe mevrouw Grünmeier over hem en zijn soortgenoten dacht. Ze veroordeelde het scherp dat mannen plezier maakten met mannen, en vrouwen met vrouwen, iets wat in de omliggende straten ook al geen zeldzaamheid meer was. De Toppkeller aan de Schwerinstrasse had die reputatie, maar dat gold ook voor veel andere kleine variététheaters en dranklokalen.

Bert moest weer een glimlach onderdrukken. Het was ook gewoon lachwekkend, want de bloemenverkoopster, met haar diep verontwaardigde gezicht, bood een hilarische aanblik.

‘Ook een heel goede morgen,’ zei hij zo opgewekt mogelijk, met een lichte buiging zelfs, alsof hij een danspartner begroette op een debutantenbal. Hij liet niet merken dat haar afkeer hem kwetste, want hij wist dat ze ondanks alles niets tegen hem persoonlijk had. ‘Is het geen prachtig weer?’

‘Absoluut,’ mompelde ze, terwijl ze aanstalten maakte om de bloempotten van de kar te halen.

‘Maar wacht eens even, het is toch een gewone donderdag?’ vroeg Bert. Het gezicht van de vrouw liep nu pas echt donkerrood aan en bezorgde hem opnieuw een binnenpretje.

‘Klopt,’ zei ze traag, en zonder hem aan te kijken, ‘maar slechts twee dagen per week verkopen schiet niet op.’ Toen mevrouw Grünmeier zich op begon te winden, verviel ze in het Berlijnse dialect dat ze normaal gesproken probeerde niet door te laten schemeren. Ze was tenslotte de dochter van een cavaleriekapitein uit Pankow, zoals ze altijd benadrukte, en niet zomaar iemand.

‘U staat hier toch ook al op zondag, na de kerkdienst?’ vroeg Bert, die wist dat ze daar eigenlijk ook geen officiële toestemming voor had. Hij had daarentegen het geluk dat hij op sommige dagen wel

vier krantenedities kon verkopen. Nonchalant zocht hij in zijn vestzak naar de sleutel van zijn kiosk. 'Denkt u altijd aan het werk, mevrouw?'

'We moeten allemaal voor onszelf zorgen, nietwaar?' antwoordde mevrouw Grünmeier, terwijl ze haar schouders ophaalde. Haar uitdrukking werd smekend. 'Je verraadt me toch niet, beste Bert?'

'Hoe komt u erbij?' riep hij, terwijl hij vol afgrijzen zijn armen spreidde. 'Wij van Winterfeldtplatz moeten elkaar door dik en dun steunen, toch?'

'Precies,' antwoordde ze. Aan haar toegeknepen ogen zag Bert hoe ongemakkelijk ze zich voelde bij het besef dat ze een belofte had gedaan.

Hij neuriede zachtjes en tevreden in zichzelf toen hij het paviljoen naderde waar zijn kiosk gevestigd was. Maar toen hij beter keek, deinsde hij terug.

'Goeie genade!' riep hij. Het was zo'n harde kreet dat mevrouw Grünmeiers mopshond ineens niet meer naar de halve rotte visgraat keek die hij in de goot had gevonden en begon te piepen, omdat hij blaffen niet in zijn arsenaal had.

'Bert?' riep de bloemenverkoopster, terwijl ze een pot zonnebloemen die ze net van de kar tilde op de straat zette en naar hem toerende. 'Wat is er?'

Haar blik viel op de deur van het paviljoen en ze legde theatraal een hand op haar forse boezem onder haar schort, alsof haar hart wel wat steun kon gebruiken. 'Wat is dat nu weer?' riep ze. 'Krijg nou wat!'

Het slot was kapot en de deur stond op een kier. De lantaarn die normaal voor het raam hing, was verbrijzeld en op de stoep van het marktplein lagen talloze fijne glasscherven.

'Ze hebben bij je ingebroken, Bert,' concludeerde mevrouw Grünmeier na een paar seconden eendrachtig stilzwijgen. 'Men wordt steeds brutaler. Waarom doet de overheid niets? Wij fatsoenlijke burgers worden door die hele bende boeven te grazen genomen, en het wordt almaar erger.'

Bert luisterde maar met een half oor naar haar tirade. Zijn knieën knikten en hij verlangde plotseling naar een stoel waarin hij kon wegzakken, en naar stilte.